

κατεύθυνσιν τῆς προόδου, ἀντιστοιχεί πρὸς τι maximum ζωτικότητος¹⁾). Φαίνεται δὲ προσέτι ὅτι ἡ ἰδεώδης αὕτη μορφή, ὡς οὕσα ἡ ὑγιειντάτη, ὀφείλει νὰ παριστᾷ οὐ μόνον τὸν ἰσχυρότατον τύπον — τ. ἔ. τὸν τύπον τὸν μάλιστα ἱκανὸν νὰντεπεξέρχεται πρὸς βλαβεράς ἐπιδράσεις, — ἀλλὰ καὶ τὸν εὐδαιμονέστατον· διότι πᾶσα ἀπὸ τούτου παρέκβασις ἐμφανίζει μεγίστην πιθανότητα ἐπιρρεπείας οὐ μόνον πρὸς τὰ καταστρεπτικὰ ἐνεργήματα, ἅτινα εἶναι σαφῶς νοσηραὶ καταστάσεις, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἠλαττωμένην δραστηκότητα ἐπὶ κανονικοῖς ὄροις²⁾).

13. Jehring. — Ὁ Ροδόλφος Jehring³⁾ διδάσκει παραπλήσια. Πάντων τῶν ἠθικῶν νόμων καὶ τῶν ἠθῶν τέλος εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ εὐημερία τῆς κοινωνίας. Οἱ ἠθικοὶ κανόνες πάντες εἶναι κοινωνικαὶ προστακτικαί, αἵτινες τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν ὀφείλουσιν εἰς κοινωνικοὺς σκοπούς. Οἱ δὲ σκοποὶ τῆς κοινωνίας ἠρτηγνται ἐκ τῶν ὄρων αὐτῆς⁴⁾ Σκοπὸς τῆς ἠθικότητος εἶναι ἡ τῆς κοινωνίας ἐμπέδωσις καὶ εὐημερία¹⁾). Καθὼς δὲ οἰκία τις δὲν εἶναι ἀπλοῦς σωρὸς λίθων, οὕτως ἡ κοινωνία δὲν εἶναι ἀπλοῦν ἄθροισμα ἀτόμων, ἀλλ' ὅλον τι ἐξ ἀτομικῶν μελῶν συγκείμενον καὶ διὰ τῆς κοινότητος τῶν σκοπῶν εἰς ἐνότητα διακεκοσμημένον. Τὸ μέρος ὀφείλει νὰ προσαρμόζηται πρὸς τὸ ὅλον, ἐὰν τὸ ὅλον μέλλῃ νὰ ὑπάρχῃ σταθερῶς. Ἐντεῦθεν δὲ τὸ αἴτημα κοινωνικοῦ κανόνος προδιαγράφοντος πρὸς ἕνα ἕκαστον, ἐὰν αἱ τούτου κλίσεις δὲν εἶναι εἰς τὴν κοινωνίαν χρήσιμοι, τὴν πρὸς τὴν κοινωνικὴν τάξιν ἀναγκαίαν διαγωγὴν, ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς διὰ τοῦ καταναγκασμοῦ ἀσφαλοῦς πρὸς τὸν κανόνα προσαρμογῆς. Ἄλλ' ἀπλοῦς μηχανικὸς ἢ νομικὸς καταναγκασμὸς δὲν ἀρκεῖ. Ὑπάρχει καὶ ὁ ψυχικὸς καταναγκασμὸς. Τὸ δὲ τούτου πλεονέκτημα εἶναι, ὅτι πρὸ οὐδεμιᾶς βιοτικῆς σχέσεως ἴσταται ἀργός· εἰσδυόμενος πιέζει πανταχοῦ, ὅπως ὁ ἀήρ, καὶ εἰς τοῦ οἴκου τὰ ἐνδότερα καὶ ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν τοῦ θρόνου

1) Αὐτ. 406.

2) Αὐτ. 407. Πρὸς κεφ. IX, σελ. 359 κέ. κεφ. X, σελ. 404 κέ.

3) Der Zweck im Recht, 2 τόμοι, 1874.

4) Αὐτ. τόμ. σελ. 90 κέ.

βαθμίδων, εἰς τόπους δηλον ὅτι, ἐνθα ὁ μηχανικὸς καταναγκασμὸς ἴσταται ἀδρανῆς.

Δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι πᾶσα ἀνθρωπίνη διαγωγὴ, ἀναγκαία οὕσα εἰς τὴν ὑπαρξίν τῆς κοινωνίας, εἶναι παράγων τῆς ἠθικῆς τάξεως καὶ εἰσέρχεται εἰς τὰ ὅρια τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἄτομον εἶναι εἰς τὴν κοινωνίαν ἀναγκαῖον, πᾶν οὕτινος τοῦτο ἔχει χρεῖαν πρὸς τὸν βίον, καὶ αὐτὸ τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν, ἔχουσιν ἠθικὴν τινα ἀξίαν. Καὶ πράξεις ἐκ φιλαύτων ἀπαρρέουσαι ἐλατηρίων εἶναι ἀντικειμενικῶς ἠθικαί, ὅταν προάγωσι τοὺς σκοποὺς τῆς κοινωνίας. Καὶ αὐταὶ δ' αἱ ἡμέτεραι ἡδοναί, ἀνάφυχαὶ καὶ ἀπολαύσεις ἔχουσι μεγάλην ἐξ ἀντικειμένου ἠθικὴν σπουδαιότητα, διότι εἶναι αἱ ἀπαραίτητοι πηγαὶ τῆς ἡμετέρας δυνάμεως· αὐταὶ δ' ὠφελοῦσιν οὐ μόνον ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ τὴν κοινωνίαν.

Μία ἐννοία διήκει διὰ τῆς δημιουργίας ἀπάσης: ἡ αὐτοσυντηρησις. Ὁ ἄνθρωπος μεταρσιούται εἰς τὸ ἠθικὸν ὕψος, ὅταν κατανοῇ, ὅτι ἡ ἰδία αὐτοσυντηρησις ἠρτῆται ἐκ τῆς κοινωνικῆς. Τὸ δὲ μέσον, ὅπερ ἡ φύσις μεταχειρίζεται, ὅπως πραγματώσῃ τὸν νόμον τῆς αὐτοσυντηρησίας, εἶναι ἡ ἡδονή. Τῆς ἡδονῆς δ' ὁ ἀναγκαῖος ὄρος εἶναι ἡ εὐεστῶ. Εὐεστῶ δὲ εἶναι ἡ τελεία πασῶν τῶν δυνάμεων κατοχὴ. Ἡ πρὸς τὴν εὐεστῶ τάσις καλεῖται εὐδαιμονισμὸς. Κοινωνικὸς δ' εὐδαιμονισμὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς. Ποῦ δὲ κεῖται τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ εὐδαιμονία τῆς κοινωνίας, μόνον ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος δύναται δι' ἀνελίξεως νὰ φανερῶσῃ. Εὐδαιμονικὴ τάσις καὶ ὠφελιμοθηρία εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἀπὸ διαφόρου ἀπόψεως θεωρούμενον, ἐκείνη μὲν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ σκοποῦ, αὕτη δὲ ἀπὸ τῆς τῶν μέσων¹).

14. Wundt καὶ σύγχρονοι αὐτοῦ. — Ὁ Wundt¹) εἰς τὰ ἀδτά που καταλήγει συμπεράσματα. Ἡ πρὸς ἔρευναν τοῦ ἠθικοῦ τέλους ὀρθὴ ὁδὸς εἶναι κατ' αὐτὸν τὸ νὰ ὀρμώμεθα ἀπὸ

1) Der Zweck im Recht, τομ. II, κεφ. IX, σελ. 204 κα.

2) Ethik.

τῶν ἐμπειρικῶν ἠθικῶν κρίσεων. Εὐρὲ τὸ ἠθικὸν τέλος ἐν ταῖς μερικαῖς περιπτώσεσι καὶ διὰ τούτων προχώρει ἐπὶ τὴν γενικὴν ἠθικὴν ἀρχήν. Τοιαύτη δ' ἔρευνα θὰ καταδείξῃ, ὅτι τὸ ἄτομον, εἴτε αὐτὸ τοῦτο εἴτε ἕτερον, δὲν δύναται νὰ εἶναι τῆς ἠθικότητος ὁ τελικὸς σκοπός. Ἡ εὐδαιμονία δυνατόν νὰ εἶναι σπουδαιὸν ἐλαττήριον τῆς βουλήσεως καὶ δὴ καὶ μέσον ἀπαραίτητον πρὸς πραγμάτων τῶν ἠθικῶν σκοπῶν, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆται ὡς αὐτὸς ὁ ἠθικὸς σκοπός. Τὰ καθολικὰ πνευματικὰ προϊόντα τῆς ἀνθρωπότητος, οἷον τὸ κράτος, ἡ τέχνη, ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ καθολικὸς πολιτισμὸς, εἶναι τὰ ἡμῖν ἐφικτὰ τέλη τῆς ἠθικότητος. Ἀλλ' ἐπειδὴ τῆς ἠθικότητος ἡ ἀληθῆς οὐσία εἶναι ἀπαστος τάσις, αἱ ἠθικαὶ βαθμίδες, εἰς ἃς ἀνήλθομεν, δὲν πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς διαρκὲς τέλος. Τῆς δ' ἠθικῆς τάσεως τὸ τελειότατον τέλος γίνεται ἰδεῶδες οὐδέποτε ἐν τῇ πραγματικότητι ἡμῖν ἐφικτὸν (*ἕτερογονία τῶν σκοπῶν*). Διὸ τὸ μὲν ἠθικὸν ἰδεῶδες εἶναι ὁ τελικὸς σκοπός, ἡ δὲ προϋοῦσα ἠθικὴ τελείωσις τῆς ἀνθρωπότητος ὁ ἄμεσος σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικῆς¹⁾.

Εἰς τὴν αὐτὴν σχολὴν ἀνήκουσιν: ὁ H. Höffding²⁾, F. Paulsen³⁾, Th. Ziegler⁴⁾, A. Dörner⁵⁾, J. Seth⁶⁾, W. Jerusalem⁷⁾, W. Stern⁸⁾ καὶ ἄλλοι.

15. **Κάντιος.**—Καὶ ὁ Κάντιος⁹⁾ ὁ ὁμολογῶν ὅτι εἶναι πάσις τελολογικῆς ἐκδοχῆς ἀντίπαλος, δύναται κατ' ἐμὴν γνώμην νὰ καταλεχθῆ εἰς τοὺς ἐνεργητικούς. Κατὰ τοῦτον τὸ μέγιστον ἀγαθὸν δὲν εἶναι ἡ ἡδονὴ οὔτε ἡ ἰδία ἐμαυτοῦ οὔτε ἡ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἡ ἀρετὴ, τὸ καθήκον δι' αὐτὸ τὸ καθήκον. Τὰ

1) Ethik, μέρ. III.

2) Ethik 1887. Ethische Prinzipienlehre. 1897.

3) System der Ethik.

4) Sittliches sein und sittliches Werden

5) Das menschliche Handeln.

6) A Study of Ethical Principles.

7) Einleit. in d. Philosophie (1905).

8) Krit. Grundlagen d. Ethik (1897).

9) Πρὸς. κεφ. II, § 7 (1).

ἐν τῷ κόσμῳ τελειότατον ἀγαθὸν εἶναι ἀγαθὴ βούλησις, ἀγαθὴ δὲ βούλησις εἶναι ἀγαθὴ οὐχὶ ἕνεκα τῶν πραττομένων, ἀλλὰ καθ' ἑαυτήν. Ἐνεργεῖ δὲ γὰρ ὅτι ἐξ εὐλαβείας τοῦ νόμου, ἐκ καθαρᾶς συναισθήσεως τοῦ καθήκοντος. Ἀλλὰ μόνον λογικὰ ὄντα κέκτινται τὴν δεξιότητα τοῦ πράττειν κατὰ τὴν ἐννοίαν τοῦ ἐννόμου, ε.ἕ. κατὰ τινὰς ἀρχάς, ἧτοι ἔχουσι βούλησιν. Ἡ ἐννοία ἀντικειμενικῆς ἀρχῆς, ἐφ' ᾧ οὖν αὕτη εἶναι ἀναγκαστικὴ τῆς βουλήσεως, καλεῖται προσταγή (τοῦ λόγου) καὶ ὁ τύπος τῆς προσταγῆς καλεῖται προστακτικὴ. Ὑπάρχει προστακτικὴ ἀμέσως ἐπιτάττουσα πράξιν τινα. Δὲν ἀναφέρεται δὲ αὕτη εἰς τὴν ὕλην τῆς πράξεως ἢ εἰς τὸ διωκόμενον ἀποτέλεσμα αὐτῆς, ἀλλ' εἰς τὴν μορφήν αὐτῆς καὶ εἰς τὴν ἀρχήν, ἀφ' ἧς αὕτη αὕτη ἡ προστακτικὴ πηγάζει. Αὕτη εἶναι ἡ κατηγορικὴ προστακτικὴ. Ἴνα δ' ἔχη κῦρος, ὀφείλει νὰ εἶναι ἀναγκαῖα ἀλήθεια. Ὁ νόμος οὗτος εἶναι ἀναγκαῖον ἀκολουθήμα αὐτῆς τῆς φύσεως τῆς λογικῆς βουλήσεως. Ἐὰν δὲ τι ὑπάρχη ἔχον ἀπόλυτον ἀξίαν καὶ ὡς σκοπὸς καθ' ἑαυτόν, τοῦτο ὀφείλει νὰ ἐπιτάττῃ ὁ λόγος.

Ἄλλ' ἡ λογικὴ φύσις ὑπάρχει ὡς σκοπὸς καθ' ἑαυτόν. Νομίζων ἕκαστος κατ' ἀνάγκην τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ὑπαρξίν ὡς σκοπὸν καθ' ἑαυτόν, ὀφείλει καὶ παντὸς ἄλλου λογικοῦ ὄντος τὴν ὑπαρξίν νὰ νομίζῃ ὡσαύτως. Ὅθεν ἡ βούλησις ὀφείλει αὕτη εἰς ἑαυτήν νὰ θέτῃ τὸν νόμον τοῦτον: οὕτω πράττε, ὥστε νὰ μεταχειρίζεσαι τὴν ἀνθρωπότητα εἴτε ἐν σοὶ αὐτῷ εἴτε ἐν ἄλλῳ προσώπῳ πάντοτε ἅμα καὶ ὡς σκοπὸν, μηδέποτε δ' ἀπλῶς ὡς μέσον. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι κατ' οὐσίαν ἰσοδύναμος πρὸς τὴν ἄλλην: πράττε κατ' ἀξίωμα, ὅπερ ἅμα ἐγκλείει ἐν ἑαυτῷ τὸ πρὸς πᾶν λογικὸν ὄν καθολικὸν αὐτοῦ κῦρος. Διότι, ἐὰν πράττω μόνον οὕτως, ὥστε αἱ πράξεις μου νὰ δύνανται νὰ καταστῶσι καθολικαί, δὲν δύναμαι νὰ θέλω νὰ μεταχειρίζωμαι ἄλλο τι λογικὸν ὄν ὡς μέσον καὶ νὰ μὴ θέλω τοῦτο νὰ μεταχειρίζηται ἐμὲ ὡς μέσον. Ἡ λογικὴ λοιπὸν βούλησις θέτει νόμους καθολικοῦς, νόμους κυρίου τοῖς πᾶσι, νόμους παρὰ πάντων ἀποδεκτοῦς, οἷτινες καθιστῶσι δυνατὸν **βασιλείον τι σκοπῶν**. Πᾶν δὲ λογικὸν ὄν ὀφείλει οὕτω νὰ πράττῃ, ὡς ἐὰν διὰ τῶν ἑαυτοῦ ἀξιωματῶν ἕκαστοτε

εἶναι νομοθετικόν τι μέλος τοῦ καθολικοῦ βασιλείου τῶν σκοπῶν¹⁾).

Λαϊκώτερον διατυπωμένη ἢ ἠθικῆ αὐτῆ διδασκαλία τοῦ Καντίου φαίνεται μοι συμφωνοῦσα πρὸς τὰ πρὸ ὀλίγου ἐξετασθέντα συστήματα. Ἡ συνείδησις κατηγορικῶς προσταττει τρόπους τινὰς τοῦ πράττειν ἀσχέτως πρὸς τὰ ποτελέσματα αὐτῶν. Ἐξετάζοντες τοὺς ὑπὸ τῆς συνειδήσεως προσταττομένους τούτους τρόπους εὐρίσκομεν ἀρχῆν τινα εἰς πάντας κοινήν· πάντες εἶναι πρὸς τι **χρήσιμοι**, συντελοῦσιν εἰς τι τέλος ἢ ὕψιστον ἀγαθόν, εἰς τι ἔχον **ἀπόλυτον ἀξίαν**, ἀπολύτως ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως αἰρετόν, ἢ, ὡς ὁ Κάντιος λέγει, ὑπὸ τοῦ λόγου ἢ τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς ἐπιταττέμενον. Ποῖον δὲ εἶναι τὸ τέλος τοῦτο; Προδήλως εἶναι τὸ κοινωνικὸν ἀγαθόν. «Οὔτω πράττε, ὥστε νὰ δύνασαι νὰ θέλῃς τὸ τῆς πράξεώς σου ἀξίωμα νὰ γίνῃ καθολικὸς νόμος». Ὁ ἐστι, μὴ ψεύδου μηδὲ κλέπτε, διότι δὲν δύνασαι νὰ θέλῃς τὸ ψεύδεσθαι καὶ κλέπτειν νὰ γίνωσι καθολικὸς νόμος. Διατί; «Διότι ὕψιστος τοιοῦτου νόμου οὐδόλως θὰ ὑπῆρχον ὑποσχέσεις, ἀφ' οὗ θὰ ἔγινε μάταιον νὰ προτείνω τὴν ἐμὴν περὶ τῶν μελλουσῶν πράξεών μου πρόθεσιν πρὸς τοὺς μὴ πιστεύοντας εἰς τὴν πρότασιν ταύτην, ἢ, ἐὰν ἔσπευδον νὰ πράξω τοῦτο, θὰ μὲ ἐπλήρωνον κατὰ τὸ κοινῶς λεγόμενον μὲ τὸ ἴδιον ἐμοῦ νόμισμα. Ὡστε τὸ ἀξίωμά μου, εὐθὺς ὡς θὰ ἐγένετο καθολικὸς νόμος, θὰ κατέλυε κατ' ἀνάγκην αὐτὸ ἑαυτό». Ἐνταῦθα προφανῶς ὑπόκειται ἡ ἐννοια, ὅτι ἡ κοινωνία θὰ διαλύετο, ἐὰν αἱ εἰς τινὰς πράξεις ὑποκείμεναι ἀρχαὶ ἐγίνοντο καθολικαί.

Ὁ Κάντιος λέγει προσέτι, ὅτι ἕκαστος κατ' ἀνάγκην θεωρεῖ τὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν ὡς σκοπὸν καθ' ἑαυτόν, ὅπερ σημαίνει, ὅτι ἕκαστος ἔχει φιλαύτους ὀρμάς. Καὶ ἐπειδὴ εἶναι φίλαυτος, ὀφείλει νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν ἄλλων, ὀφείλει περὶ πολλοῦ νὰ ποιῆται αὐτοῦς, διότι ἄλλως δὲν δύναται τὸ αὐτὸ παρὰ τούτων νὰ προσδοκᾷ. Τοῦτο δ' ἐννοεῖ ὁ Κάντιος λέγων: Οὔτω πράττε, ὥστε νὰ μεταχειρίζεσαι τὴν ἀνθρωπότητα εἴτε ἐν σοὶ αὐτῷ εἴτε

1) Grundlg. zur Met. d. Sitt. 2. τμήμα.

ἐν ἄλλῳ τινὶ προσώπῳ πάντοτε ἅμα καὶ ὡς σκοπὸν, μηδέποτε δ' ἀπλῶς ὡς μέσον. Αὕτη δ' εἶναι φιλοσοφικὴ διατύπωσις τῆς ἐντολῆς: ποίει τοῖς ἄλλοις, ὅπερ θέλεις νὰ σοὶ ποιῶσιν οὗτοι. Τὸ βασιλεῖον τῶν σκοπῶν θὰ ᾔτο ἀδύνατον νὰ ὑπάρχη, ἐὰν ἕκαστος μὴ ἐφρόντιζε καὶ περὶ τῆς ἑαυτοῦ καὶ περὶ τῆς τῶν ἄλλων εὐδαιμονίας· τοιαῦται ἄρα ἠθικαὶ ἀρχαὶ εἶναι ἐμπεφυτευμένα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ὥστε νὰ ποιῶσι δυνατὸν βασιλεῖόν τι σκοπῶν¹).

16. Γενικὴ σύνοψις.— Συγκεφαλαιοῦμενοι ἄ: παρατηρήσωμεν τὴν πρόδον τὴν γενομένην ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἐξετασθείσης θεωρίας. Οἱ μὲν Ἑλληγες ἐνεργητικοὶ μέγιστον ἀγαθὸν ὑπελάμβανον τὴν ἀσκησιν τοῦ λόγου ἢ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γνώσεως καὶ εἶχον τὴν τάσιν τοῦ νὰ ὀλιγωρῶσι τῶν συναισθηματικῶν καὶ βουλευτικῶν παραγόντων τοῦ ψυχικοῦ βίου· οἱ δὲ νεώτεροι ἐνεργητικοὶ θεωροῦσιν ἐν γένει τὸ μέγιστον ἀγαθὸν ἐξ εὐρυτέρας ἀπόψεως, ὀρίζοντες αὐτὸ οὐχὶ μόνον ἀσκησιν τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν, ἀλλὰ σωτηρίαν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ βίου ὡς ὅλου. Ἡ εὐδαιμονία ὡς τι στοιχεῖον τοῦ ψυχικοῦ βίου λαμβάνει τὴν πρέπουσαν αὐτῇ θέσιν ὡς μέρος τοῦ τελικοῦ σκοποῦ ἢ τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ, καὶ ἡ ἐνεργητικὴ θεωρία προσπελάζει μᾶλλον πρὸς τὴν ἡδονικὴν. Ἡ ἡδονὴ εἶναι μέσον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς τελειώσεως, συνακολούθημα τῆς κατ' ἀρετὴν πράξεως, σημεῖόν τῆς τοῦ σκοποῦ πραγματώσεως. Καὶ τὸ στοιχεῖον τῆς φιλαλληλίας εἰσήχθη κατὰ μικρὸν εἰς τὴν νεωτέραν ἐκδοχὴν τῆς ἐνεργητικῆς διδασκαλίας. Ἡ τοῦ γένους σωτηρία καὶ ἀνάπτυξις νομίζεται ὡς τὸ ἰδεῶδες τοῦ βίου καὶ ὁ κανὼν τῆς ἠθικότητος. Ὁ ἄνθρωπος δὲν θεωρεῖται πλέον ὡς διώκων ἀπλῶς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τελείωσιν καὶ εὐδαιμονίαν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν τοῦ ὅλου. Τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα παρατάσσεται παρὰ τὴν φιλαυτίαν ὡς τις φυσικὴ διάθεσις τῆς ψυχῆς²). Ἐν δὲ τῇ ἀνελικτικῇ σχολῇ εὐρίσκομεν καὶ μείζονα προσέγγισιν πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἐνο-

1) Πρὸς ταῦτα τὴν ἐν τῷ κεφ. VI, § 13 ἐκτεθείσαν διδασκαλίαν τοῦ Sidgwick.

2) Πρὸς κεφ. VI, § 14.

ράσεως. Ὁ ἄνθρωπος ἐπιζητεῖ τὴν συντήρησιν καὶ τελείωσιν ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν ἄλλων· ἡ δὲ συνείδησις εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον κληρονομηθὲν ὄργανον ἐν τῇ ἐπιζητήσει τοῦ ἰδεώδους τούτου ἢ τοῦ τέλους. Ἀπαιτεῖ δ' αὕτη πᾶν τὸ ὄν ἀγαθὸν πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὡς μέλος τῆς κοινῶνίας· εἶναι τῆς καθολικῆς βουλήσεως ἢ ἔκφρασις ἐν τῇ καρδίᾳ ἑνὸς ἑκάστου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VIII.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΗΔΟΝΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ¹⁾

1. **Ἡ ἔννοια τοῦ μεγίστου ἀγαθοῦ.**—Ἡ ὕφ' ἡμῶν γενομένη ἱστορικὴ ἐπιθεώρησις κατέδειξεν, ὅτι αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ἄλλαι ἄλλως ἀποκρίνονται εἰς τὴν ἐρώτησιν: τίς ὁ τοῦ βίου σκοπὸς καὶ ὁ κανὼν τῆς ἠθικότητος; Ἡ μὲν τῶν σχολῶν τούτων ἀποφαίνεται, ὅτι ἡ ἡδονὴ—ἡ ὅλη σειρά ἀπὸ τῆς κατ' αἴσθησιν ἡδονῆς μέχρι τῆς νοητικῆς, καὶ ἡ ὅλη σειρά ἀπὸ τῆς ἡδονῆς τοῦ ἀτόμου μέχρι τῆς ἡδονῆς ἢ εὐδαιμονίας τῆς ἀνθρωπότητος—εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν. Ἐτέρα δὲ σχολὴ καταπολεμεῖ τὴν ἀπόφανσιν ταύτην, καὶ σκοπὸν ὀρίζειται οὐχὶ τὴν ἡδονήν, ἀλλὰ τὴν ἀρετὴν, τὴν γνῶσιν, τὴν ἰδίαν ἐκάστου ἢ τὴν κοινωνικὴν σωτηρίαν. Παρατηρήσαμεν δ' ὅτι οἱ μὲν Ἕλληνες ἠσχολήθησαν περὶ τὸ ζήτημα τοῦ μεγίστου ἀγαθοῦ, οἱ δὲ νεώτεροι σοφοὶ ἄλλως πῶς διατυποῦσι τὸ πρόβλημα, ἐρωτῶντες: τίς ὁ λόγος τῶν ἠθικῶν διακρίσεων; τί πράξιν τινα ποιεῖ δικαίαν ἢ ἀδίκον; ποῖον εἶναι τὸ κριτήριον

1) Πρὸς βλ. Πλάτωνα, ἐν Φιλήβῳ καὶ Πολιτείᾳ, βιβλ. IX. Ἀριστοτέλη ἐν Ἠθικοῖς Νικομαχεῖσις. Κάντιον, Krit. d. pract. Vernunft, Grundleg. z. Met d. Sitt. Δαρβίνον, Descent of Man, κεφ. IV. Lecky, European Morals, κεφ. I. Sidgwick, Methods. βιβλ. I, κεφ. IV. Bradley Ethical Studies, III, VII. Green, Prolegomena to Ethics, βιβλ. II, κεφ. II, βιβλ. III, κεφ. I, IV, βιβλ. IV, κεφ. III, IV. Martineau, Types, τομ. II. Murray Handboock of Ethies, βιβλ. II, μέρ. I, κεφ. I. Simmel Einleitung, τομ. I, κεφ. IV. Hyslop, Elements, σελ. 348-385. Paulsen, Ethik, τομ. I, σελ. 251 κέ. Wundt Ethik, μέρ. II, 2.6 κέ. Bergemann, Ethik. Schwartz, Das sittl. Leben. Lipps, Eth. Grundfragen.

ἢ ὁ κανὼν ἢ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἠθικῆς καλουμένης διαγωγῆς ;

Ἄς ἐξετάσωμεν νῦν τὰς πρὸς τὸ παρὰ τῶν Ἑλλήνων τεθῆν ζήτημα δοθεῖσας ἀποκρίσεις καὶ ἅς ἐπιχειρήσωμεν νὰ συναγάγωμέν τινα περὶ τούτου συμπεράσματα.

Καὶ πρῶτον ζητητέον : Τί λέγομεν μέγιστον ἀγαθὸν ἢ *summum bonum* ;

Μέγιστον ἀγαθὸν δυνάμεθα νὰ ἐννοῶμεν : (1) τὸ παρὰ τῶν ἀνθρώπων ὡς τὸ πάντων πολυτιμότεον ἐν τῷ κόσμῳ ἐπαινούμενον, τὸ ἀπόλυτον ἀξίαν ἔχον, οὗ ἕνεκα πᾶν ἄλλο αἴρετόν αἰρούμεθα. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν : (α) ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ἐν ἐπιγνώσει καὶ ἐκ προνοίας προτίθεται εἰς ἑαυτὴν τὸ ἀγαθὸν τοῦτο ὡς τέλος ἢ ἰδεῶδες, ἢ (β) ὅτι διὰ τοῦ ἀγαθοῦ τούτου οἱ ἄνθρωποι ἐποτρύνονται εἰς τὸ πράττειν, ὅτι τὸ ἀγαθὸν τοῦτο εἶναι τὸ ἐλαττήριον πάσης πράξεως χωρὶς νὰ ἔχῃ σαφῆ καὶ εὐκρινῆ ἐννοιαν αὐτοῦ ὡς ἰδεῶδους.

Ἡ δυνάμεθα νὰ ἐννοῶμεν ὅτι οὔτ' ἐν ἐπιγνώσει ὁ ἄνθρωπος οὔτ' ἀνεπιγνώστως τείνει πρὸς τι τέλος, ἀλλὰ (2) ὅτι σκοπὸς τις ἐπιτελεῖται ἢ ἀποτέλεσμα ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀνθρωπίνης διαγωγῆς. Το ἀποτέλεσμα τοῦτο ἢ ὁ σκοπὸς δυνατὸν νὰ εἶναι βουλευτὸς ὑπὸ τινος ὑπερανθρώπου διανοίας ἢ νὰ εἶναι ἀπλῶς μηχανικὸν ἐπακολούθημα τῶν φυσικῶν νόμων. Οὕτως εὐρίσκομεν, ὅτι ὄργανόν τι τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἐπιτελεῖ σκοπὸν τινα, χρησιμεύει εἰς τι τέλος χωρὶς νὰ βούληται τὸν σκοπὸν τοῦτον ἢ νὰ ἔχῃ καὶ τὴν ἐλαχίστην τούτου γνῶσιν. Δυνάμεθα δὲ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τοῦτο λέγοντες, ὅτι ὁ σκοπὸς εἶναι βουλευτὸς ὑπὸ τινος διανοίας ἐκτὸς τοῦ ὄργάνου ἢ ἐντὸς αὐτοῦ κειμένης—ὅπερ θὰ ἤγεν ἡμᾶς εἰς τὴν μεταφυσικὴν—ἢ ὅτι εἶναι ἀπλῶς τὸ ἐπακολούθημα φυσικῶν τινῶν ὄρων.

Ἡ δυνάμεθα νὰ ἐννοῶμεν οὐχὶ ὅτι διώκεται τέλος τι ἢ ἰδεῶδες ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος οὐδ' ὅτι ἐπιτελεῖται ὑπ' αὐτῆς, ἀλλὰ (3) ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ὀφείλει νὰ διώκῃ τοῦτο.

Ἄς στραφῶμεν πρὸς τὴν ἡδονικὴν θεωρίαν καὶ ἅς ἐξετάσωμεν αὐτὴν ἐνθυμούμενοι τὰς ἀνώτερω διατυπωθείσας ἐννοίας.

2. Ἡ ἡδονὴ μέγιστον ἀγαθόν.— Κατὰ τὴν ἡδονικὴν θεωρίαν ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν, ἢ τέλος. Ὑποτεθήσθω

ὅτι ἡ θεωρία αὕτη σημαίνει ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι διώκουν τὴν ἡδονήν. Ἡδονὴν νοοῦμεν θετικὴν ἢ ἐνεργητικὴν ἡδονὴν, ἢ ἀλυπίαν, ἀταραξίαν, γαλήνην ψυχῆς, κατ' αἴσθησιν ἢ νοητικὴν ἡδονὴν, ἡδονὴν ἡμῶν αὐτῶν ἢ τῶν ἄλλων, πρόσκαιρον ἢ διαρκὴ διὰ παντός τοῦ βίου ἡδονὴν. Ἡ θεωρία λοιπὸν αὕτη ἐὰν λέγῃ ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι αἰροῦνται τὴν κατ' αἴσθησιν ἡδονὴν, ὅτι αὕτη εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν, ἐλέγχεται ἀτοπος καὶ ἀστήρικτος. Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐπιζητοῦσι τὴν κατ' αἴσθησιν ἡδονὴν προτιμῶντες αὐτὴν πασῶν τῶν ἄλλων. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὁρέγονται ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν τῆς ἡδονῆς καὶ ὅτι, ἐὰν τινες προτιμῶνται, προτιμῶνται αἱ καλούμεναι ὑψηλότεραι ἡδοναί, οὐχὶ αἱ ἄλλαι. Προαγομένου δὲ τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ γένος κατανατᾷ νὰ φροντίζῃ μᾶλλον περὶ τῶν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν ἡδονῶν ἢ περὶ τῶν καλουμένων σωματικῶν ἀπολαύσεων. Ἡ ἀλήθεια αὕτη ὡμολογήθη παρ' ἡδονικῶν, οἷοι ὁ Δημόκριτος, Ἐπίκουρος, Mill, Sidgwick, καὶ ἄλλων. Ἐὰν δὲ πάλιν ἡ θεωρία αὕτη ἡδονὴν θεωρῆ τὴν παραυτίκα καὶ πρόσκαιρον, δύναται εὐκόλως νὰ νασκευασθῇ. Τῷ ὄντι οὐδεὶς ἴσως ἡδονικὸς οὐδ' ὁ Ἀρίστιππος οὐδέποτε συνέστησεν, ὅπως τὸ μέλλον καταχαριζώμεθα εἰς τὸ παρόν. Δὲν εἶναι χρεῖα πολλῆς ἐμπειρίας, ἵνα ἀνεύρωμεν ὅτι ἡδονὰς ἵνας διαδέχονται ἀλγηδόνες καὶ ὅτι διὰ τῆς παραυτίκα ἡδονῆς ἅπας ὁ βίος ἐνδέχεται νὰ ναστραπῇ. « Ἡ μὲν πλάνη βραχεῖα, ἡ δὲ μετάνοια μακρά ». Λογικὰ ὄντα δύνανται τὸ μέλλον νὰ κρίνωσιν ἐκ τοῦ παρελθόντος, ὥστε νὰ προθυμῶνται νὰ παραιτῶσι παροῦσαν ἡδονὴν καὶ δὴ καὶ νὰ ὑπομένωσι παροῦσαν λύπην ἕνεκα διαρκεστέρας μελλούσης ἡδονῆς.

(1) Ἄς ἐκλάβωμεν τὴν θεωρίαν ὡς σημαίνουσαν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος διώκει καθ' ὅλου ἡδονὴν, μεταχειριζόμενοι τὸν ὄρον ἡδονῆς ἐπὶ τῆς εὐρυτάτης καὶ προσφορωτάτης ἐννοίας. Ἄλλ' ἐὰν οὕτως ἐννοῶμεν, ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ἐν ἐπιγνώσει προβάλλει εἰς ἑαυτὸν ὡς ἰδεῶδες τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ τὴν ἡδονὴν ἢ εὐδαιμονίαν ἢ τὴν ἀπὸ τῆς λύπης ἀπαλλαγὴν, καὶ συστηματικῶς τὰς πράξεις αὐτοῦ πᾶσας παραβάλλει πρὸς τὸ πρότυπον τοῦτο, ἐκλέγων τὰς ποίητικὰς ἡδονῆς καὶ ἀπορρίπτων τὰς ἐναντίας, ἡ θεωρία εἶναι ἀσύστατος καὶ ἀστήρικτος. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ

ποδειχθῆ ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι σαφῆ βίου ἰδεώδη οὐδ' ὅτι διοικονομοῦσι τὰ τοῦ βίου ἐν σταθερᾷ πρὸς τὰ ἰδεώδη ταῦτα ἄρμονία· πολλῶ δ' ἤττον δύναται νὰ ποδειχθῆ ὅτι τὸ ἰδεώδες τοῦτο εἶναι ἡ ἡδονή. Δὲν δύναμεθα, λαμβάνοντες τὸν συνήθη καὶ κατὰ μέσον ὄρον ἄνθρωπον, νὰ φαντασθῶμεν αὐτὸν λέγοντα πρὸς ἑαυτὸν : ἄρά γε συμφωνεῖ ἡ πράξις αὕτη πρὸς τὸ ἐμὸν ἰδεώδες τοῦ βίου; ὁ τρόπος οὗτος τοῦ πράττειν συνάδει πρὸς τὸ ἐμὸν ἰδεώδες τῆς ἡδονῆς ;

(2) Ἄλλ' ἴσως αἱ πράξεις αὐτοῦ διέπονται ὑπὸ τῆς ἡδονῆς, εἰ καὶ οὗτος δὲν δύναται νὰ γινώσκῃ τοῦτο, πρὶν ἐπίχειρήσῃ νὰ προσέχῃ τὸν νοῦν εἰς τὰς ἰδίας ψυχικὰς καταστάσεις· τοῦτ' ἔστιν ἡ ἡδονικὴ θεωρία δύναται νὰ διδάσκῃ, ὅτι πᾶσαι αἱ ἄνθρωπιναι πράξεις πηγάζουσιν ἐξ ἡδέων συναισθημάτων· αἴρεσις ἡδονῆς καὶ φυγὴ λύπης εἶναι ἡ πᾶσαν διαγωγὴν διέπουσα ἀρχή ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ μόνον ἐλατήριον τῆς πράξεως. Ἄλλὰ τὸ πρόβλημα οὕτω διαυπούμενον εἶναι πρόβλημα ψυχολογικὸν καὶ πρέπει νὰ λυθῆ διὰ τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ ἐρευνήσωμεν τὴν ψυχολογίαν τῆς πράξεως, πρὶν δυνηθῶμεν νὰ ποκριθῶμεν ἀποχρώντως εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ζήτημα.

3. *Τὰ προηγούμενα τῆς πράξεως.*—Πρῶτον πάντων ὀφείλομεν νὰ ἐρωτήσωμεν ἐνταῦθα ἡμᾶς αὐτούς : τίνα εἶναι τὰ ψυχικὰ προηγούμενα τῆς πράξεως, τ. ἔ. αἱ καταστάσεις τῆς συνειδήσεως αἱ πρὸς πράξιν ἢ κίνησιν ἄγουσαι ; Τί συμβαίνει ἐν τῇ συνειδήσει, πρὶν τις πράξῃ ἢ κινηθῇ, οὗ ἕνεκα λέγεται οὗτος ὅτι πράττει¹⁾ ;

(1) Κινήσεις τινὲς γίνονται, οὐδεμιᾶς καταστάσεως τῆς συνειδήσεως προηγουμένης. Αἱ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος κατὰ τὴν ἀλλοίωσιν τῆς ὕλης κανονίζουσαι κινήσεις εἶναι κατὰ τὴν πλειστον ἀνακλαστικαὶ ἢ μηχανικαί· δὲν ὑπόκεινται εἰς τῆς συνειδήσεως τὸν ἔλεγχον οὐδ' εἶναι συνειδηταί. Ἄλλαι δὲ κατ' ἀνάκλασιν κινήσεις, οἷον ἡ συστολὴ τῆς κόρης πρὸς κανονισμόν τῆς

1) Πρὸς τὰ δόκιμα ψυχολογικὰ ἐγχειρίδια.

διὰ τοῦ ἀμφιβλήστρου εἰσδεκτέας ποσότητος φωτὸς ἀνήκουσιν ὡσαύτως εἰς ταύτην τὴν κατηγορίαν¹⁾).

(2) Ἄλλοτε αἱ κατ' ἀνάκλασιν κινήσεις ἐπακολουθοῦνται ἢ συνακολουθοῦνται ὑπὸ συνειδητῶν καταστάσεων. Ἄερος δόνησις ἰσχυρὰ δύναται ἐν τῷ ὄλῳ νευρικῷ συστήματί μου νὰ ἐπενέγκῃ σφοδρὸν τιναγμὸν, παράγουσα ἐκτενωσ διακλαδουμένας κινήσεις καὶ ἐν τῇ συνειδήσει ἀναφαινομένη ὡς ὄξυς ἤχος. Ἐνταῦθα οὐχὶ τὸ τοῦ ἤχου αἶσθημα εἶναι τὸ παράγον τὰς κινήσεις, ἀλλὰ τὸ παράγον τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο παράγει ἅμα καὶ τὰς κινήσεις.

(3) Ἐνίοτε κινήσεις παρέπονται ἀμέσως εἰς συνειδητὰς καταστάσεις. Ψυχικαί τινες καταστάσεις συνακολουθοῦνται ἢ ἐπακολουθοῦνται ὑπὸ κινήσεων ἐν τῷ σώματι, διαφευγουσῶν τὸν ἡμέτερον ἔλεγχον, καὶ ὑπὸ κινήσεων τοῦ σώματος, ὡς δυνάμεθα νὰ μάθωμεν νὰ ἐλέγχωμεν. Ἄς παρατηρήσωμεν τινὰς τούτων.

(α) Ἡ ἀντίληψις ἢ παράστασις τινων πραγμάτων δύναται νὰ συνακολουθῆται ἢ νὰ ἐπακολουθῆται ὑπὸ παντοειδῶν ἐν τοῖς ὄργανοις ἀλλοιώσεων (ἐν τῷ ἀγγειοκινητικῷ συστήματι, ἐν τῷ κυκλοφορικῷ, ἐν τῷ ἀναπνευστικῷ, ἐν τῇ πεπτικῇ συσκευῇ κτλ.) καὶ ὑπὸ μᾶλλον προδήλων σωματικῶν ἀντιδράσεων, οἷον τοῦ γελαῖν, κλαίειν, κραυγάζειν κτλ., ὑπὸ ἐπιθετικῶν ἢ ἀμυντικῶν κινημάτων, χειρονομιῶν, ἀναβοήσεων, μορφασμῶν κλ. Ἐνίοτε δέ, μάλιστα παρὰ τοῖς παισίν, ἀπλή ὄψις κινήσεως προάγει αὐτοὺς εἰς μιμητικὰ κινήματα. Ἐν πάσαις ταύταις ταῖς περιπτώσεσιν φαίνεται ὅτι ἔμορφώθη σταθερὰ τις ὁδὸς μεταξὺ μερῶν τινων τοῦ ἐγκεφάλου καὶ μυῶν τινων, ἧτις κληροδοτεῖται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Τοιαύτας κινήσεις καλοῦμεν **αὐτομάτους ἢ δρμεμφύτους**.

(β) Πολλάκις ἀπλή ἀντίληψις ἢ παράστασις κινήσεως ἢ ἀντικειμένου ἀκολουθεῖται ὑπὸ τινος δεδιδασμένης κινήσεως, οἷον ὁδὸς ἄλλου ψυχικοῦ στοιχείου παρεμβαινόντος. Ἄμα ἰδὼν τις κλειδοκύμβαλον ἐνδέχεται νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ κρούῃ κινῶν σχεδὸν μηχανικῶς τοὺς δακτύλους ἢ ἀβουλήτως νὰ συλλάβῃ ἀντικείμενον πρὸ αὐτοῦ ἰστάμενον. Ἡ ἢ παράστασις αὐτοῦ δύναται

1) Πρὸς Jodl, Lehrbuch der Psychologie σελ. 416

νακολουθῆται ὑπὸ μόλις ἀρχομένων κινήσεων τῶν φωνητικῶν ὀργάνων δίχα τῆς ἐλαχίστης ἐπιγνώσεως τοῦ συμβαινόντος¹⁾. Διὰ τῆς ἀσκήσεως ἐσχηματίσθη προδήλως ἰσχυρὸς συνειρμὸς τινων παραστάσεων καὶ κινήσεων, ὥστε, ἀναφαινομένων ἐν τῇ συνειδήσει τῶν παραστάσεων, ἀμέσως ἐπακολουθοῦσιν αἱ κινήσεις. Ὅταν δὲ κινήσεις τις ἐπακολουθῆ ἀμέσως εἰς παράσιασιν, ἡ πρᾶξις καλεῖται **ἰδεοκίνητος** (ideo-motor)²⁾.

(γ) Δυνάμεθα προσέτι νὰ ἔχωμεν τὴν παράστασιν κινήσεως σὺν τινι συναισθήματι ὠθισμοῦ πρὸς αὐτήν. Ἐνταῦθα ἡ ὅλη ψυχὴ φαίνεται ὅτι ἐπωθεῖται ἐν τῇ κατευθύνσει ὠρισμένης κινήσεως. Εἰς τὸ γεγονός τοῦτο παρέπονται ἡδέα συναισθήματα, ἅτινα εὐχερῶς μετατρέπονται εἰς ἀλγεινά, ὅταν γίνεται ὠθισμὸς λίαν ἰσχυρὸς ἢ ὅταν ἡ ὑρμὴ τῆς ἐκτελέσεως τῆς κινήσεως ἀναστέλλεται. Ὁ φυσιολογικὸς ὅρος τοῦ συναισθήματος τοῦ ὠθισμοῦ εἶναι πιθανώτατα ἢ ἐν τοῖς ἐγκεφαλικοῖς κυττάροις τεθησαυρισμένῃ ἐνέργεια (ἣτις παράγει τὴν κίνησιν) ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐρεθισμάτων, ἅτινα γεννῶσιν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ αἱ τὴν προσοχὴν παρακολουθοῦσαι μυϊκαὶ κινήσεις. Ἡ ὄψις ἀνθρώπου ὑδρίσαντός με ἐπεγείρει ἐν ἐμοὶ σφοδρὰν ἐπιθυμίαν νὰ πλήξω αὐτόν. Συναισθάνομαι δ' ὅτι ὀφείλω τρόπον τινὰ νὰ ναυαχαιτίσω ἑμαυτὸν καὶ ὅσῳ μᾶλλον ποιῶ τοῦτο, τόσῳ μᾶλλον συναισθάνομαι ὅτι **παρορμῶμαι** νὰ κατενέγκω τὸ πλήγμα. Κινήσεις δὲ τις ἐνταῦθα θὰ προξενήσῃ σχεδὸν ἀνακούφισιν. Τὰς πράξεις ταύτας δυνάμεθα νὰ καλῶμεν **δρμητικὰς ἢ καθ' ὁρμὴν** πράξεις.

(δ) Ἄλλοτε πάλιν ἡδὺ ἢ λυπηρὸν συναισθημα ἢ πρόληψις τις

1) Ὁ Steintal ἐν τῷ περὶ τοῦ πράγματος τούτου λόγῳ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν μεταδοτικότητά τῶν κινήσεων τῶν Μαστιγουμένων (Flagellants), τῶν ὀρχομένων τὸν Ταραντίνον χορὸν (Tarantella) κτλ. Αἱ κινήσεις γίνονται μεταδοτικαί. Ὅταν χιλιάδες κραυγάζωσι ζήτησιν ὁ αὐτοκράτωρ, ὁ δημοκρατικὸς καὶ ὁ βουρδωνιστὴς δὲν δύνανται νὰ ἀντιστῶσι. Δὲν δυνάμεθα νὰ ναμνησθῶμεν κινήσεων καὶ νὰ μὴ ἐπαναλάβωμεν τὰς σχετικὰς ἐννευρώσεις. Ἐκ τούτου δ' ἐρμηνεύονται πράξεις ἐπιτελούμεναι ὑπ' ἀνθρώπων φοβουμένων αὐτάς, ὡς τὸ κατακρημνίζεσθαι ἀπὸ πύργου κτλ. Πρὸς Ethik, σελ. 330 κέ.

2) Πρὸς Carpenter, Mental Physiology, καὶ ἄλλους.

ἡδονῆς ἢ λύπης, τ. ἔ. παράστασις μελλούσης ἡδονῆς ἢ λύπης, φαίνεται ὅτι εἰσδύεται μεταξὺ τῆς παραστάσεως καὶ τῆς πράξεως. Τοῦτο δὲ δηλοῖ ἀπλῶς, ὅτι ἡ παράστασις εἶναι συγκεχωρημένη μεθ' ἡδονῆς ἢ λύπης καὶ ὅτι οὐδεμία κίνησις θὰ γίνῃ χωρὶς τῆς παρουσίας τῶν συναισθημάτων τούτων. Ἐκτελῶ τινὰ κίνησιν· ἤδομαι ἐπ' αὐτῇ καὶ συνεχίζω, ἢ λοποῦμαι καὶ καταπαύω ταύτην ἢ ἐπιτελῶ ἄλλην τινά. Ἡ ἀναλογίζομαι κίνησιν γενησομένην· προσδοκῶ ὅτι θὰ εἶναι εὐάρεστος καὶ διὰ τοῦτο ἐπιτελῶ αὐτήν.

(ε) Συχνότατα πολλὰ τῶν καταστάσεων τούτων ὁμοῦ, τ. ἔ. παραστάσεις, συναισθήματα ὠθισμοῦ, ἡδονῆς, ἀποστροφῆς, λύπης προηγούνται τῆς ἐκτελέσεως κινήσεώς τινος.

(4) Κατὰ πάσας τὰς προμνημονευθείσας περιπτώσεις ἡ πράξις γίνεται δίχα τῆς παρουσίας τῆς καλουμένης ἀποφάσεως τῆς βουλήσεως. Ἐξεταστέαι νῦν καταστάσεις, εἰς ἃς εἰσέρχεται τὸ στοιχεῖον τοῦτο.

Τὸ ζήτημα ἐνταῦθα εἶναι : τίνα στοιχεῖα ἐνυπάρχουσιν ἐν τῇ βουλήσει ὡς τοιαύτη καὶ τίνα εἶναι τὰ προηγούμενα ἐκουσίας τινὸς πράξεως, τ. ἔ. τί ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ βούληται, ὅπερ βούλεται ; Τί συμβαίνει ἐν τῇ συνειδήσει, ὅταν βούλωμαι τι, καὶ τί ἔχει συμβῆ ἐν αὐτῇ, πρὶν βουληθῶ αὐτό ;

Ἄς λάβωμεν τυπικὴν τινὰ περίπτωσιν βουλήσεως, ἣν πᾶς τις παραδέχεται ὡς τοιαύτην. Ἐξετάζω σκοπὸν τινὰ ἢ ἀποτέλεσμα, εἴτε εἰδική τις πράξις εἶναι τοῦτο εἴτε ὅλη σειρά πράξεων εἴτε ἄλυσις νοημάτων. Ἐν τῇ συνειδήσει ἔχω τὴν παράστασιν τέλους ἢ σκοποῦ ἢ σχεδίου ἢ τινος πράγματος οὔπω τελεσθέντος, ἀλλὰ δυναμένου νὰ τελεσθῇ. Τὸ τέλος δύναται νὰ εἶναι ἀόριστόν τι· δύναμαι νὰ ἔχω ἀμυδρόν τι σχεδίασμα τοῦ ἐπιτευχθησομένου ἀποτελέσματος ἢ ἐνδέχεται νὰ εἶναι τοῦτο σαφῶς καθωρισμένον· δύναμαι νὰ ἔχω τοῦτο ἀκριβῶς ἐπεξεργασμένον καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς καθ' ἕκαστα. Δύναται δὲ τις νὰ εἴπῃ, ὅτι βούλωμαι τὸ τέλος τοῦτο ἢ τὸ ἀποτέλεσμα, ὅταν σχηματίσω ὠρισμένην περὶ αὐτοῦ γνώμην, ὅταν ἀποφασίσω νὰ γίνῃ τοῦτο, ὅταν ἐξαγγείλω τὸ γεννηθήτω (fiat), ἢ ὅταν ἀποφασίσω νὰ μὴ γίνῃ, ὅταν ἐξαγγείλω τὸ veto. Ἐκεῖ μὲν λέγω ναί, ἐνταῦθα δὲ οὐχί. Ἰδίαι δὲ τις

κατάστασις τῆς συνειδήσεως παρακολουθεῖ τὴν παρίστασιν τοῦ ἀποτελέσματος, κατάστασις συνειδήσεως, ἣν γλωσσικῶς ἐκφράζω λέγων «βούλομαι, ἀπεφάσισα». Τὸ γεγονός τοῦτο ἢ τὴν κατάστασιν τῆς συνειδήσεως, ἐν ἣ τὸ ἐγὼ ἀποφασίζει ὑπὲρ τῆς πραγματώσεως ἢ κατὰ τῆς πραγματώσεως παραστάσεώς τινος καλοῦμεν βουλευτικὴν πράξιν¹). Ὁ Ziehen καλεῖ τὴν κατάστασιν ταύτην, ἣτις παρακολουθεῖ ἐν τῷ βούλεσθαι τὴν παράστασιν τῆς πράξεως, «θετικὸν συναισθηματικὸν τόνον»²). Ἄλλ' ἴσως κάλλιον θὰ ἦτο νὰ λέγωμεν αὐτὴν ἀπόφασιν, διάγνωσιν τοῦ ἐγὼ περὶ τῶν σκοπῶν αὐτοῦ³). Ὁ Höffding καθορίζει αὐτὴν ὡδε: «Ἡ κυρίως βούλησις χαρακτηρίζεται ψυχολογικῶς διὰ τῶν παραστάσεων τοῦ σκοποῦ τῆς πράξεως καὶ τῶν μέσων τῆς ἐπιτελέσεως αὐτοῦ καὶ διὰ ζωηροῦ συναισθήματος τῆς ἀξίας τοῦ σκοποῦ τούτου»⁴).

Ἡ βουλευτικὴ πράξις περαίνεται διὰ τούτου τοῦ ἰδιαιτέρου γεγονότος, ἀδιάφορον ἐὰν τὸ ὃ βουλόμεθα πράγμα ἐπιτελῆται ποτε ἢ μή. Δυνατὸν νὰ βούλωμαι νὰ ἐπιδιώξω ὠρισμένον τρόπον διαγωγῆς καὶ εἶτα νὰ μεταβάλλω τὴν περὶ αὐτοῦ γνώμην μου. Δυνατὸν νὰ βούλωμαι νὰ ἐπιτελέσω πράξιν τινα καὶ μηδέποτε νὰ μοι παρέχηται ἢ πρὸς τοῦτο εὐκαιρία, ἢ δύναμαι νὰ βούλωμαι ταύτην καὶ νὰ εὑρίσκω, ὅτι δὲν ἔχω τὴν δύναμιν τῆς ἐπιτελέσεως. Ἐβουλήθη αὐτὴν, εὐθὺς ὡς ἀπεφάσισα νὰ ἐπιχειρήσω, εὐθὺς ὡς αὕτη ἔτυχε τῆς ἐμῆς ἐγκρίσεως. Ἡ βουλευτὴ πράξις, ἐὰν εἶναι δυνατὴ, θὰ

1) Βούλησιν λέγω οὐχὶ ὑπερστυγῶν τινεσὶ οὐσίαν, μεταφυσικὴν τινεσὶ οὐσίαν ἢ δύναμιν, ἣτις πράξει τὴν πράξιν (Schopenhauer), ἀλλ' ἀπλῶς τὸ γεγονός αὐτό, ὅπερ ἀποκκλύπτει ἡμῖν ἢ ἐσωτερικὴν πικρὰν πικρὰν πικρὰν.

2) Πρὸς. Einführung in die physiol. Psychol. κεφ. XIV, σελ. 205 κέ.

3) Ὁ James λέγει ταύτην «βουλευτικὸν γεννηθῆτω» (the voluntary fiat), βουλευτικὸν ἐπίταγμα, ψυχικὴν συγκράτησιν.

4) Ψυχολογία, σελ. 308-356. Πρὸς. Steinthal, Ethik: «Βούλησις εἶναι ἡ συνειδητὴ πράστασις, ἣς ἡ πραγμάτωσις ἐπιδοκιμάζεται, διότι τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς, ἢ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κόσμῳ παραγομένη ἀλλοίωσις, εἶναι ὡς αὐτῶς παραστατὸν καὶ ἐπιθυμητόν». «Βούλεσθαι νοοῦμεν, λέγει ὁ Ebbinghaus-Dürr, τὸ ἔχειν ἐτοιμοὺς τὰς διαθέσεις πρὸς ἐπιτέλειαν βουλευτικῆς πράξεως συνδεσμένης μετὰ τῆς συνειδήσεως περὶ τῆς δι' αὐτῆς ὀριζομένης κατευθύνσεως τοῦ πράττειν», Grundzüge der Psychologie, τομ 1, σελ. 806.

